

MATERIALISTICKÝ SVETONÁZOR A MATERIALISTICKÁ DIALEKTIKA

ANDREJ SIRÁCKY, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

SIRÁCKY, A.: Materialistic World Outlook and Materialist Dialectics. *Filozofia* 32, 1977, No 4, p. 349—361

In the first part of his work the author considers Marxism-Leninism and in this connection he emphasizes materiality and dialectics as the basic characteristics of Marxist philosophy. The Marxist conception of the world forms the world outlook component of Marxism. The ideological aspect stresses the class (party) substance of Marxism-Leninism, its close connection with the revolutionary movement of the working class.

Further, the author writes about dialectical materialism, which is to be understood as a dynamic system, "open" to new knowledge, and which rose in the social development in connection with the decay of bourgeoisie and with the growth of the revolutionary working-class movement.

A considerable part of the author's consideration is dedicated to the problem of the materialistic world outlook and to the question of matter and consciousness. The materialistic world outlook is based upon the "foundation" of matter as objective reality, independent upon consciousness.

The second part of the paper is concerned with materialistic dialectics, which is implicitly contained also in the materialistic world outlook. The author points out the difference between Hegel's and Marx's dialectical methods. In Marx's dialectical method the primary analysis of "material motion" formed the basis, in its contradictions and in connection with the whole social and spiritual sphere. Marx's dialectics is not only a method, but also a theory. In conclusion the author presents the chief characteristic features of dialectics according to Lenin. In the system of the categories of dialectics, the relation object—subject is analyzed in detail — also with regard to the problems of materialism and idealism.

I

Materialistický svetonázor

Marxizmus-leninizmus ako veda a filozofia (teória, metodológia, ideológia) podáva jediný *vedecký* obraz o svete. Vedeckosť marxistickej

filozofie spočíva v jej spoločenskej (progresívnej, revolučnej) funkcii, v jej pravdivom odrážaní objektívnej reality a v postoji k prírodným vedám prekonáva rovinu empiricko-pragmatickú smerom k „rozumnej abstrakcii“ (Marx). Vedecký aspekt marxizmu-leninizmu, marxistickej filozofie zvyrazňuje jej *materiálnosť* a *dialektiku* v interpretácii javov a procesov objektívneho sveta. Materialistické chápanie sveta — na rozdiel od idealistického, pohybujúceho sa na *pôde ideí* — sa pohybuje na *pôde skutočných dejín*. To znamená uzemnenie ideí a vychádzanie z „predmetno-praktickej činnosti ľudí ako zo základu a zdroja poznania“. (1, s. 39, 104) *Ideologický* aspekt zdôrazňuje triednu (stranícku) podstatu marxizmu-leninizmu, jeho úzku spojitosť s revolučným hnutím robotníckej triedy. Historickým poslaním robotníckej triedy je nielen *definitívne odstrániť triedne panstvo*, ale likvidovať aj poslednú triednu spoločnosť a uskutočniť „univerzálne“ humanistické ciele ľudstva.

Marxizmus-leninizmus objasňuje svet *vedecky* (hmota a rôzne formy pohybu) ako základ materiálnej jednoty prírody, spoločnosti a myslenia. „... Marx, Engels a Lenin pochopili hmotu a materializmus ontologicky: všetko, čo je — každý pohyb a bytie, zmyslový a duševný, organický i spoločenský život — patrí do jednej a jedinej objektívnej skutočnosti.“ (2, s. 620)

J. Legowicz v citovanom diele podrobne uvažuje o „historických premenách Marxovej dialektickej filozofie“. Rozoberá historicko-spoločenské, filozofické a metodologicko-ideové predpoklady, „v ktorých vznikla nielen negácia idealizmu a akéhokoľvek iracionalizmu, ale ktoré pozitívne spolupôsobili pri formovaní novej filozofie pracujúceho človeka či jeho vedeckého pohľadu na svet a život“. (2, s. 600) Historické pramene marxizmu vidí v utópiách, v pokusoch teoreticky zdôvodniť potrebu spoločenskej rovnosti (Meslier, Morelly, Fourier, Owen, Saint-Simon a napokon v stáročnej tradícii materialistickej filozofie). (2, s. 604)

Marxova filozofia sa stala i „opozíciou proti súčasným sociálno-ekonomickým vzťahom“. Prejavovala sa vo filozofii „historicko-spoločenského univerzalizmu“, ktorého základom bol objektívny konflikt sociálno-ekonomických protirečení, ďalej ideový konflikt vyplývajúci z dualizmu ducha a hmoty a potom materializmus a rozvoj prírodných vied. Na týchto základoch vybudovali Marx a Engels dialektickomaterialistickú filozofiu.

Filozofia dialektického materializmu vyjadruje „dialektiku materiálneho bytia, objektívneho poznania, historicko-spoločenskej ľudskej existencie, ako aj problematiku individuálneho rozvoja človeka“. (2, s. 612; 3, s. 24—48)

Dialektický materializmus, keď ho nechápeme staticky v definitívne „uzavretej“ podobe, ale ako dynamický systém „otvorený“ novým poznatkom, vznikal v spoločenskom vývoji v súvislosti s úpadkom buržoázie, s rastom revolučného robotníckeho hnutia a s bojom národov

proti imperializmu a koloniálnemu útlaku. Ale dôležitým „momentom“ tohto vývoja bol i rozvoj výroby, techniky a prírodných vied.

Formuje sa (dialektický materializmus) z odporu voči idealizmu (duch, duša ako primárna príčina bytia) a voči mechanickému materializmu („jednosmerný“ pohyb, redukovanie pohybu na pohyb častíc a vylučovanie biologického, psychologického a spoločenského pohybu).

Podľa J. Legowicza Marx a Engels sa dopracovali k dialektickému materializmu analýzou spoločenských vzťahov v ich *prvobytnej ekonomickej podobe* (metódou politickej ekonómie). Základ týchto procesov tvorili materiálne vzťahy, výrobné sily a výrobné vzťahy, práca a historická premena práce (deľba práce). Spojením ekonomickej a dialektickej metódy vznikla materialistická koncepcia dejín a vývoja spoločnosti. Do centra pozornosti sa dostávala problematika človeka ako „spoločenského tvora“. Vo svojej historickej úlohe mal človek v poslaní robotníckej triedy úlohu vybudovať komunizmus a uskutočniť „návrat“ k sebe samému.

So subjektom — s človekom ako tvorcom dejín a poslaním robotníckej triedy — súvisí i rozvinutie *historického materializmu* ako teoretického a metodologického základu dejinných procesov. Prejavuje sa tu spojitosť ľudskej aktivity (myslenie, city, vedomie, morálka) s materiál- nymi (objektívnymi) podmienkami.

Politické, ekonomické a spoločenské rozpory medzi proletariátom a buržoáziou sa riešia *sociálnou revolúciou*. S tým súvisí aj kritika buržoáznych teórií a rozpracovanie materialistického svetonázoru (ateizmu) ako protikladu idealizmu (mystiky, iracionality). Triednosť a straníckosť prenikala do politicko-ideového života, v oblasti vedomia prinášala novú orientáciu a kladenie základov reálneho socializmu.

Na rozvoj materialistického vedeckého svetonázoru pôsobí predovšetkým *nové spoločenské bytie, socialistická spoločnosť, jej rozvinutá epocha*. Formovanie vedomia (novej racionality a emocionality) je veľmi zložitý politicko-spoločenský proces (vybudovanie materiálno-technickej základne, ekonomiky, v zložitosti pôsobenia sféry výrobnej, technickej, vedeckej). Do tohtovchádza i plánovanie a vedomé (vedecké) usmerňovanie procesu výchovy, vzdelania, kultúry, ideológie. Z materiálno-ekonomického základu vyrastajú i potreby ľudí, upevňuje sa socialistický spôsob života a v procese „globálneho“ spoločenského pôsobenia — i vplyvom výchovy, školstva, vzdelávania — sa prekonáva „stará“ deľba práce, rozdiel medzi fyzickou a duševnou prácou. Celý tento proces, v ktorom sa upevňuje materialistický svetonázor s dôležitou ateistickou zložkou, možno označiť ako „demystifikáciu“ objektívnej reality.

Na tomto mieste sa musíme bližšie pozastaviť pri *probléme hmoty*, idealizmu a vôbec pri problematike objektívnej reality i v súvislosti s teóriou a praxou. V marxizme je neprípustné absolutizovanie teórie alebo praxe, pretože marxizmus len ako teória (bez revolučného uč-

nia] môže viesť aj k spochybneniu základnej filozofickej otázky materiálnosti sveta (substancie) a k nahradzovaniu jeho „podstaty“ rôznymi abstraktne vykonštruovanými „štruktúrami“ (myšlienkovými, ideovými „realitami“). Chceme tu hlbšie objasniť „vzťah“ medzi hmotou a ideou, medzi objektom a subjektom, medzi bytím a vedomím.

Materialistický svetonázor sa zakladá na „stavebnom kameni“ hmoty ako objektívnej reality nezávislej od vedomia. Na tomto základe sa buduje „predstava“ sveta vo filozofii, ktorá sa zhoduje s obrazom sveta v prírodných vedách (fyzika, chémia). Nedotýkam sa toho, ako rozličné pozitivistické (v podstate idealistické) smery „popierajú“ existenciu hmoty z pozície kvantovej mechaniky alebo teórie relativity. Stručne možno povedať, že dialektický materializmus potvrdzujú i rozličné výskumy z oblasti modernej fyziky, kvantovej mechaniky (Bohr, Heisenberg). Tomu neodporuje ani názor, že pri výskume hmoty sa nevychádza „zo zmyslových pocitov, zo skúmania faktov ako základu každého fyzikálneho výkladu“. (4, s. 227) Ide v podstate o to, aby sa javy (fakty) neredukovali na „zmyslové dáta“, pozorovanie a výroky. To by bol subjektivismus, i keď „faktické“ neobsahuje v plnosti pojem hmoty, ale vyjadruje podľa Heisenberga „jeden z jej aspektov“. Za základné pojmy „existencie hmoty“ treba brať „fyzikálne veličiny“ (pohyb, priestor, čas). „Vzájomná súvislosť, jednota priestoru a času, vyjadrená v štvorrozmernom kontinuu, je vzájomná súvislosť, jednota relatívne samostatných základných foriem existencie hmoty.“ (4, s. 22—23)

Podľa Heisenberga „experiment“ vo fyzike (zavedený Galileim) — v rôznych fázach výskumu — „postupne“ odhaľuje častice v štruktúre hmoty. Už dávno boli v chémii objavené „prvky“ substancie. Tieto sa neskôr — pri experimentoch — v rádioaktívnom procese menili na atóm a jeho častice. Chemické prvky a atómy sa stávajú „stavebnými kameňmi“ hmoty, ale vec sa podľa Heisenberga skomplikovala v biológii, i keď „nemožno ostro rozlišovať medzi živou a neživou hmotou“. (5, s. 106—109) V „experimente“ sa ukázalo, že sú tri základné kamene hmoty: protón, neutrón a elektrón. Dokázalo sa, že i tieto „stavebné kamene“ sú len rôznymi formami hmoty, že sa môžu vzájomne premieňať a že ich možno preniesť na iné formy hmoty. Dnes poznáme tieto „stavebné kamene“ hmoty, zajtra sa objavia ďalšie a v nekonečnom procese transformácií foriem budeme vždy hlbšie prenikať do podstaty hmoty. Jedno je isté: či platí hypotéza, že svet hmoty (galaxie, hmloviny, hviezdy) vznikol pred miliardami rokov (z „jadra atómu“), že pokračuje proces „stárnutia vesmíru“ (teória termodynamickej smrti vesmíru), alebo či platí teória, že „vesmír sa rodí každý „deň““ a že sa hviezdy rodia z medzihviezdnej hmloviny (vodík, plyny a drobné častice) — to na veci nemení, že ďalšie a ďalšie „stavebné kamene“ budú „substančné“ a nie „mystické“ reality. (4, s. 368)

Záver, ku ktorému dospel Heisenberg a ktorého nemožno označiť za marxistu, len potvrdzuje správnosť marxistického, substančného poj-

mu hmoty ako objektívnej reality. „Všetky elementárne častice sa môžu premieňať pri zrážkach s dostatočne veľkou energiou na iné častice, alebo proste vznikajú z kinetickej energie, napríklad v žiarení. *Máme tu teda definitívny dôkaz jednoty hmoty.* (Podčiarkol A. S.) Všetky elementárne častice sú vytvorené z tej istej látky, ktorú môžeme nazývať energiou alebo univerzálnou hmotou; sú len rôznymi formami, v ktorých sa hmota môže prejavovať.“ (5, s. 114)

Proces vznikania (v nekonečnu) „nových“ častíc súvisí podľa Heisenberga aj s definíciou objektívnej reality ako „množiny“, v ktorej je zahrnuté *reálne* (fakt), ale i možnosť (pravdepodobnosť). V tomto zmysle aj *objektívny zákon* vyjadruje fakty a „nevyhnutne sa uskutočňujúcu možnosť“, t. j. „súbor čiastkových možností“. (4, s. 236) Marxizmus v úplnom súlade s týmto nielen pravdivo objasňuje realitu, ale v spojení teórie s praxou podáva i návod na zmenu skutočnosti (možnosť na skutočnosť, cez utópie a rozvinuté výrobné sily k socializmu). V súvislosti s týmto chápaním objektívnej reality sa treba zmieniť o názoroch, ktoré v duchu priority ducha nad hmotou mystifikujú realitu. Sú to rozličné idealistické smery (na tom nič nemení ich zahrávanie sa s „faktami“), ktoré majú v podstate rovnaké spoločenské a gnozeologické korene ako i náboženstvo. *Spoločenské* korene sú: triedna spoločnosť, triedny útlak a triedna ideológia. *Gnozeologické* korene sú: metafyzické odtrhnutie ducha od hmoty, absolutizácia duchovnej stránky vo vývine spoločnosti a vedomia. Pravda, je tu aj rozdiel: idealizmus neoperuje „hrubými“ formami mystifikácie reality (boh, diabol, peкло, nadprirodzenosť a pod.). Rozvoj buržoáznej spoločnosti a prenikanie prírodných vied a techniky viedol k „modifikácii“ rozličných foriem idealizmu: od vyslovene iracionalistických a subjektivistických smerov (existencializmus, fenomenológia, personalizmus, Teilhard de Chardin) až po rôzne formy neopozitivismu a neorealizmu.

V súvislosti s tým, čo už bolo o materializme a idealizme povedané, netreba uvádzať, že marxizmus sa s idealizmom a náboženstvom „stretával“ nielen v oblasti teórie, ale i v ostrom politickom a ideologickom boji s buržoáziou. Idealistické smery a teologické učenie sa prevažne spájali s reakčnými, v „lepšom“ prípade s konzervatívnymi sociálnymi a politickými hnutiami.

K „sporu“ medzi materializmom a idealizmom sa žiada ešte povedať, že pri všetkom zvyšovaní úlohy subjektu v spoločenskom dianí sa nič nemení na podstate materialistickej tézy: spoločenské bytie určuje spoločenské vedomie. Aj tu je *jasná deliaca čiara* medzi materializmom a idealizmom, najmä keď máme na mysli ideologické súvislosti medzi nimi. Nijaké „moderné“ filozofické smery nič nemenia na základnej filozofickej téze: objektívna realita (príroda, svet) je nezávislá od vedomia, od subjektu. Nerešpektovanie substancie (hmoty ako základnej podstaty existencie) otvára cestu rôznym idealisticko-mystickým teóriám (Teilhard de Chardin). Materializmus a dialektika sú základné

kategórie nielen teórie marxizmu-leninizmu, ale i revolučnej, spoločnosť pretvárajúcej praxe.

Marxizmus-leninizmus — v jeho systéme je i materialistický svetonázor — sa svojím charakterom (veda a ideológia) *zásadne a základne* odlišuje od rozličných „teoretikov“ marxológov a kritikov dialektického materializmu. Marxológovia opakujú nekriticky a nekonkrétne Marxove myšlienky o „ideológii ako o falošnom vedomí“. Marx vo svojich raných prácach hovoril o ideológii ako o „falošnom vedomí“ — o pokrivenom odraze reality v súvislosti s idealizmom a mechanickým materializmom. Zdôrazňoval to najmä v súvislosti s *náboženskou mystifikáciou reality*. Podľa Marxa všetky náboženské pojmy (kategórie) sú len symbolickým odrazom objektívnej reality. V náboženstve (aj v idealistickej filozofii) je „obrátенý“ odraz a obraz o objektívnej realite.

Na záver týchto uvažovaní sa ešte žiada povedať, že pri analýze dialektického (i historického) materializmu, politickej ekonómie a vedeckého komunizmu — i v súvislosti s materialistickým svetonázorom — nie je možné vynechať *revolučnú prax, historické poslanie proletariátu*. Z toho vyplýva, že marxizmus tvorivo rozvíja len ten vedecký pracovník, ktorý svoju *teóriu spája s praxou: konkrétne s revolučnou praxou robotníckej triedy*. Stáť na pozíciách marxizmu-leninizmu a hlásiť sa k materialistickému svetonázoru znamená *aktívne* (tvorivo) sa zúčastňovať na revolučnej premene sveta (budovanie socializmu a komunizmu).

Treba si uvedomiť, že materialistický svetonázor je so svojím etickým a humánnym „cieľovým“ obsahom spojením *dvoch zložiek*: teoretickej (poznávacej) a praktickej (revolučno spoločenskej). Len spojenie teórie s revolučnou praxou umožňuje nielen uskutočňovanie idey socializmu a komunizmu, ale i odmietanie rôznych idealistických a pozitivistických teórií a koncepcií. Takáto „kritika“ z pozícií „čistej“ vedy má za cieľ redukovať marxizmus-leninizmus na jeho „racionálne jadro“, nepripustiť jeho spojenie s praxou a s úsilím premeniť svet a vybudovať novú, komunistickú spoločnosť. Metafyzické popieranie spojitosti svetonázoru (aj ideológie) s praxou znamená fakticky *revíziu marxizmu*, jeho prechod (politicky) na pozície sociáldemokratizmu a v ďalších dôsledkoch na pozície buržoázie. To znamená na pozície antikomunizmu a antisovietizmu.

II

Materialistická dialektika

Marxistická (materialistická) dialektika musí byť implicitne obsiahnutá aj v rozbere materialistického pohľadu na svet. Ide nám v najširšom zmysle o princípy a metódy dialektiky, o ich aplikáciu na konkrétny „text“. Nebudeme sa púšťať do veľkých podrobností „súhrn-

nej“ problematiky filozofickej metodológie. Nebudeme do šírky rozoberať vzťah metodológie, logiky, noetiky a filozofie. Pôjde pritom o podstatu metodológie, nie o jej logické a sémantické „varianty“, o rozbor filozofických „textov“, výrokov, o ich obsah a formálnu pravdivosť. Nepúšťam sa ani do rozličných „foriem“ (logické výpovede na „postupujúcich“ rovinách), ani do racionálnych a štruktúrnych koncepcií filozofických metód. V súvislosti so vzťahom objekt—subjekt sa dotknem metódy verifikácie (validity) a vynaliezavosti (perspektívy).

Marx a Hegel

Všimneme si najprv, aká bola vo všeobecnosti spoločensko-politická situácia, keď Hegel „tvoril“ svoju dialektiku a keď Marx dialektiku rozvinul do jej najvyššej fázy „materializácie“. Je to (u Hegla) situácia, kedy sa spoločenské rozpory nevyostroujú v tom zmysle, že by sa vynorila nová spoločenská sila. Proletariát nevystupuje ešte ako *revolučná sila*. Až v dobe Marxovej sa proletariát uvedomuje ako *faktor dejín* a s rozvojom revolučného hnutia proletariátu sa úzko spája materialistická koncepcia dejín a vznik a formovanie materialistickej dialektiky.

Vieme, že Marx tvorí svoj filozofický systém a rozpracúva svoje gnozeologické východiská — poznávanie sveta — na základe metódy politickej ekonómie a Heglovej filozofie dejín a jeho dialektiky. Marx prevzal od Hegla (z jeho filozofie) „racionálne jadro“. Dištancujúc sa od Heglovej idealistickej filozofie (jeho koncepcie dejín), od idealizmu a utopizmu (v objasňovaní spoločenských procesov) a rozoberajúc reálne, ekonomické sily a tendencie doby, opiera sa o metódu politickej ekonómie, ktorá sa mu stáva východiskom (i metódou) objasňovania spoločenských a historických procesov.

Na rozdiel od Hegla, ktorý svoju metódu používal v špekulatívnej filozofii dejín a dialektiku chápal ako prejav *absolútneho ducha*, ako abstraktné protirečenia pojmov a ideí, Marx svoju metódu aplikoval na materiáli ekonomickom ako konkrétnu analýzu spoločenských procesov. U Marxa sa dialektika opierala o analýzu ekonomických (pracovných, výrobných) vzťahov. Nezostala však pri nich, ale z ich roviny obsiahla „totalitu“ spoločenského (historického) diania.

Nie je to „ekonomizmus“, keď zdôrazňujeme, že základom Marxovej dialektickej metódy bola primárna analýza „materiálneho pohybu“ v jeho protirečeniach a v súvislostiach s celou spoločenskou (i duchovnou) sférou. Podrobne toto „ekonomické“ *východisko* znamená:

1. Sledovanie tohto *materiálneho (ekonomického) „pohybu“* nie „o sebe“, ale v celej historicko-spoločensko-ideovej zložitosti a proti-rečivosti.

2. Skúmal sa *celok (spoločnosť, formácia) v základnej časti pro-*

cesu, vo vývoji, s vnútornými protirečieniami a zmenami (výroba, výrobné sily a výrobné vzťahy).

3. Ide o skúmanie predovšetkým *objektívnych*, „reálnych“ vzťahov, o ich odraz v myslení a z toho vyplývajúcich protirečení medzi teóriou a praxou, základňou a nadstavbou a „opačne“.

4. Proces sa nekončil v protirečení praxe a teórie (všeobecne), ale vychádzajúc z historicko-spoločenskej praxe (empírie), *teória smerovala k revolučnej zmene pomerov*.

A tak sa u Marxa relatívne „uzaviera“ kruh medzi praxou a teóriou, medzi „víziou“ budúcnosti a revolučnou premenou sveta. V tomto zmysle *dialektika nie je u Marxa len metódou, ale i teóriou*. Pritom, keď materialistická dialektika vysvetľuje rozpory v oblasti ekonomiky (výroby), v rozvoji priemyslu a techniky, vedy a celej duchovnej sféry, preniká hlbšie i do *podstaty spoločenských javov*, do objasnenia vnútorných a vonkajších zákonov spoločenského pohybu.

Z uvedeného vyplýva, že Marx prešiel od metódy politickej ekonómie ku *generálnej koncepcii spoločenského vývoja*: k dialektickomaterialistickej koncepcii dejín a vývoja spoločnosti. To vlastne znamená utvorenie *historického materializmu* v rámci „globálnej“ teórie sveta ako teoreticko-metodologického základu spoločenských vied. Ak však ide o „prepojenie“ cez teóriu a spoločenskú prax, tak z tohto chápania nie je možné — prirodzene, so zreteľom na diferenciáciu a špecifickosť javov — vyňať ani prírodné (a technické) vedy. V tejto súvislosti možno súhlasiť s názorom francúzskeho marxistu Luciena Séva, že „historický materializmus je *principiálnym základom vedy o dejinách*, a preto integrálnou časťou marxistickej filozofie; súčasne je rozhodujúcim kľúčom k filozofickej antropológii; základom vedeckej antropológie, „uholným kameňom vedeckej koncepcie človeka“. (6, s. 67)

Treba ešte uviesť i ďalší dôležitý aspekt Marxovej teórie a metódy: nielen, že odkryl zákonitosti pohybu (zmien, štruktúry i dynamiky) spoločnosti v konkrétnej situácii, ale zahrnul do toho i moment (tendenciu) *predvídaní* spoločenských procesov.

Nebudeme na tomto mieste líčiť ďalšie „osudy“ dialektiky po Marxovi a Engelsovi. Pripomenieme len prínos *Lenina* k rozvoju materialistickej teórie a dialektiky. Lenin zdôrazňoval v podstate dialektiky, v jej štruktúre *všestranné vnútorné súvislosti, jednotu* v protirečeniach a spojitostiach javov prírody, spoločnosti a myslenia. Vystihol metódu prechodu jedného rozporu do druhého, identitu i rozdiel jednotlivých elementov z hľadiska *celku* (analýza a syntéza ako protirečivý celok). Lenin v Engelsovom duchu výrazne charakterizoval dialektickú metódu ako *objektívny* proces a tiež ako vzťah medzi objektívnou a subjektívnou dialektikou.

Podľa Lenina (*Filozofické zošity*) hlavné charakteristické črty dialektiky spočívajú v tomto:

1. *Základné logické kategórie* dialektiky sú: „reálne“ a formálne

protirečenie, dialektika objektu a subjektu. Je to v konkrétnej forme jednota a identita protirečenia; „reálne“ (objektívne) protirečenie a zákon jednoty a boja protikladov.

2. *Gnozeologickým* východiskom dialektiky je pozícia prakticko-predmetnej činnosti, s ktorou teória (i metóda) súvisí v jednote i rozpornosti.

3. Lenin, rozvíjajúc ďalej Marxovu a Engelsovu myšlienku, veľký dôraz kladie na „*dialektické protirečenie*“. Nie antinómia ako „prostý“ protiklad, ale ako negácia negácie, v ktorej sa „prelínajú všetky ostatné aspekty a témy dialektiky“. (1, s. 173)

Marx, Engels a Lenin na konkrétnom materiáli rozpracovali *základné kategórie dialektiky* (logické a historické, abstraktné a konkrétne, podstata a jav, možnosť a skutočnosť, sloboda a nevyhnutnosť). Vo vzťahu objektu a subjektu, bytia a vedomia zdôrazňujú *princíp monizmu* (materializmu). V ňom a v zákone negácie spočíva *podstatná zložka* („jadro“) materialistického svetonázoru (Engels). Len na tomto základe je možné vysvetliť *zložité procesy reality* (vzťahy medzi základňou a nadstavbou). Podľa Engelsa sa v dialektickej negácii stavia „jeden protiklad proti druhému, a to sa deje vo forme zrušenia tejto protikladnosti“. Aj Marx hovorí, že „z faktu protirečenia sa odvodí nový vzťah“. (1, s. 133—279) Na základe doteraz uvedeného možno tvrdiť, že „dialektické väzby“ v konkrétnej rozpornosti, vystupujúce najmä v zákone negácie negácie, sú v podstate podľa Marxa „rozumné abstrakcie“ rozličných spoločenských vzťahov. Sú to princípy gnozeologické, logické i metodické a v nich je obsiahnutý *historický* proces: prebieha na základe dlhodobej ľudskej skúsenosti (praxe) k teórii, od nej cez konkrétny jav od *jednotlivého k všeobecnému*.

Celé dielo Marxa, Engelsa a Lenina svedčí o tom, aké je dôležité poznať nielen metódu (dialektiku), ale aj materiál, fakty a súvislosti (časti i celok) a hľadať medzi nimi *vnútorné súvislosti*. Materiál sa odráža v *idei*, v našom vedomí a myslení, teórii, v triednom postoji a hodnotovej orientácii. Nahromadené poznatky sa v našom vedomí menia na jazykové symboly, znaky. Postup nášho myslenia a rozhodovania v praxi je približne takýto: zakladá sa len zdanlivo na dedukovaní, na abstraktnej rovine, pretože nijaké skúmanie nevychádza od „nulovej situácie“. Postupujeme od teórie cez jednotlivé fakty, údaje, empiriu a deskripciu a prichádzame — cez prax — k novým prvkom teórie (k novej sústave, teórii). A proces — ak ide o úroveň najvyššieho zovšeobecňovania — vyústi do odhalenia zákona. Odkrýva sa celá sústava zákonitých procesov, zákon rozvoja a zákony prechodu z jednej formy (roviny) do druhej. Výsledok v myslení i praxi je taký, že sa zisťuje pôsobenie zákona i mimo vlastnej dimenzie a predvídajú sa i jeho dôsledky.

Dialektická metóda je len vtedy „nosná“ a tvorivá, keď sa teória spája s praxou, celok so svojimi časťami, jednotlivé so všeobecným,

logické s historickým a „vytrhnutý“ fakt v kontexte s ostatnými faktami. A výsledok spočíva podľa Marxa v „rozumnej abstrakcii“.

Na tejto rovine myslenia sa dostávame ku *kategórii zákona*. Marx rozlišuje *objektívne zákony*, a to zákony „platné“ v prírode: zákony fyziky, chémie, biológie. Na rozdiel od nich máme zákony ekonomické a spoločenské, ktoré sú podmienené dlhým ľudskou praxou — *historicky*. Pritom existujú „prechody“ medzi nimi (napríklad medzi biosférou a spoločenským životom človeka). Problém bližšie objasňujú rôzne kategórie dialektiky (konkrétne a abstraktno, objekt—subjekt a i.). Toto rozlíšenie má význam najmä vtedy, ak ide o *pojmy spoločenského vývoja* (spoločnosť, spoločensko-ekonomické formácie, sociálna štruktúra, triedy, sloboda, demokracia, humanizmus a pod.).

V týchto súvislostiach nám mnoho objasní bližšia analýza vzťahu *objekt—subjekt*. Nevyhneme sa pritom *krátkemu* pohľadu späť. I keď podľa Hegla a Marxa protirečenie hmota—duch nie je ontologicky absolútne, jednako nie je na mieste absolutizovanie subjektu v jeho vedomí, ktoré je odrazom (nie pasívnym) *objektívnej reality*. Toto „uprednostňovanie“ subjektu pred objektom sa vinie od prvých teologických myšlienkových konštrukcií cez grécku filozofiu, Kanta a Hegla až po súčasnú fenomenológiu. Podľa toho subjekt je základná danosť skutočnosti (empirická) a objekt je „produktom zmyslovej činnosti subjektu“. To je názor v podstate Kantov, podľa ktorého subjekt vytvára svet (prírodu, veci) a vystupuje v procese poznávania ako *primárna danosť*. Aj keď ide o vzťah poznávaného k poznávajúcemu (objekt—subjekt), toto „preferovanie“ subjektu neobstojí, pretože v historicko-poznávacej činnosti ľudstva rôznych pokolení musel najprv existovať *predmet* poznávania. Pozitivistická filozofia a iné s ňou spriaznené smery tento „vzťah“ pokladajú za „pseudoprotibém“ a nie za základnú otázku filozofie.

Pre marxizmus-leninizmus „vzťah“ objekt—subjekt nie je len problém „čisto“ gnozeologický, ale je to otázka „širšieho filozofického problému vzťahu subjektu k objektu“. Treba zdôrazniť, že vzťah objekt—subjekt vzniká ako „vzťah odvodený od predmetno-praktického vzťahu subjektu k objektu“. (7, s. 11)

U filozofov antiky, renesancie, racionalizmu, u Kanta a Hegla až po nové teórie B. Russella a L. Wittgensteina — bez rozdielu a špecifickosti doby a jednotlivého mysliteľa — išlo v podstate o *idealistické* riešenie vzťahu objekt—subjekt. Ale Marx a po ňom Lenin dôrazne upozorňovali na to, že východisko v historicky „návaznej“ metóde nespočíva v subjekte, ale v realite objektu ako v „svedectve“ pokolení o prakticko-predmetnej činnosti človeka.

Už sme uviedli, že „vzťah“ objekt—subjekt je odvodený od praktického (pracovného) vzťahu subjektu k objektu. Človek pretvára prírodu i samého seba len ako tvor spoločenský („sebarealizácia“ človeka). Ale aby tento „vzťah“ mohol existovať, musí predmet „byť“, sub-

jekt musí poznať objekt, jeho štruktúru na danej rovine poznávania a len takto môže vstupovať do aktívneho vzťahu s objektom. Celý tento proces — vzťah — má v základe materiálnu, zmyslovú „bázu“. Sám vzťah sa vyvíja (od primitívov, od detí až po súčasného človeka). Psychické funkcie ako „formy konkrétne-predmetnej činnosti subjektu“ sú možné len preto, že objekt i „biologický“ objekt (telo človeka) existuje. Pritom ide o proces „prenesenia vonkajších materiálnych činností do roviny obsahu, do roviny vnemov, predstáv a pojmov. (7, s. 135—136) Premena „materiálna“ na „duchovné“ prechádza cez rôzne fázy (od „matérie“ až po činnosť myšlienkových, znakovú (reč, sémantika). Iba metafyzické myslenie môže z tohto kontextu vytrhnúť len jeden znak a tvrdiť, že „objekt je daný iba prostredníctvom štruktúry jazyka“. (8, s. 166—167) Treba ešte dodať, že „logickí“ pozitivisti redukujú podstatu procesu poznania „na formálno-logické transformácie jedných vzťahov na druhé...“ (7, s. 154)

Objekt je v zmysle dlhodobej, historicko-spoločenskej skúsenosti dialekticky len (v myslení) „realizáciou predmetnej činnosti“, na druhej strane je sám „o sebe“ existujúcou materiálnou realitou (príroda). Činnosť subjektu (odraz reality v myslení, psychika, rôzne teórie) len v uvedenom zmysle existuje ako odraz reality, objektu. Treba ešte dodať, že poznávací činnosť subjektu sa nestelesňuje ani vo fyzickej forme, ani nielen ako fyziologický proces, ale sa uskutočňuje v „sociálnej podmienenosti“. Objekt — takto „zospoločenštený“ — vystupuje ako determinujúci faktor. Na tomto materiálnom (objektívnom) základe sa subjekt sebauvedomuje (vo vedomí, zmysloch, rozume, v reči, znakoch, logike, v pojmoch a kategóriách). Z dialektickej jednoty objektu a subjektu s dôrazom na objekt treba odmietať aj tvrdenie, že realitu sveta skresľujú rôzne „logické úrovne výpovedí“ v hovorovej reči. Subjekt sa formuje vo vzťahoch k objektu len do tej miery, ako si vie osvojiť spôsoby poznania reality, vytvorené historicky. „Sebauvedomenie subjektu“ sa prejavuje „vo forme sebauvedomenia individuálneho subjektu“ (človek sa vidí najprv ako „ja“ len v zrkadle iného človeka). „Individuálny subjekt je spôsob existencie gnozeologického, spoločenského subjektu.“ „Ja“ je produktom reálnej činnosti spoločenského subjektu a v istom zmysle sa subjekt javí ako nejaký predmet a systém „predmetov“. (7, s. 143, 144, 149, 150)

Treba si uvedomiť, že i problematika objekt—subjekt súvisí s otázkami nielen ľudskej existencie, ale s otázkami hmoty, našej Zeme, vesmíru, galaxií a metagalaxií. Pre nás majú tieto problémy charakter svetonázorový a dokonca i ideologický, o čom už bola reč v prvej časti našich úvah.

Z hľadiska dialektickej jednoty a protirečivosti vec, objekt, predmet, človek, subjekt sú kategórie relatívne a ich primárnosť alebo sekundárnosť je daná „tvrdou pravdou“ objektívnej reality. V našej myslí, v pojmoch a kategóriách — prostredníctvom zmyslov — „svet“ racio-

на́льно репродукујеме; náš postup prebieha od faktu, pozorovania, empirie a analýzy k abstrakcii, syntéze (teórii, zákonu). Marx nepodceňuje *abstraktnosť* v myslení, ale i toto prenesenie faktu (jednotlivého) do vysokej polohy všeobecnosti (syntézy, abstrakcie) musí mať svoju „materiálnu bázu“. Pojmy, abstrakcie, kategórie sú výrazom a odrazom „reálnych vzťahov“ (v ľudskom svete najmä ekonomických a spoločenských). Ale sú tu aj *prírodné* súvislosti objektívnej reality: je to hmota v priestore a čase, v rozličných formách pohybu. Dialektika hlbšie objasňuje i pojem „samopohybu“, ktorý sa dá vysvetliť len formou *vnútorných protirečení* (existujú v prírode, spoločnosti, myslení). Časťou prírody je i fyzikálno-chemický (materiálny) svet spolu so sociálnou a myšlienkovou realitou. Priestor a čas — ako základné atribúty hmoty — sú spolu s ňou *reálne objekty* (vzťahujú sa i na duchovné, psychické javy).

LITERATÚRA

1. Dejiny marxistickej dialektiky. Bratislava 1973.
2. LEGOWICZ, J.: Prehľad dejín filozofie. Bratislava 1972.
3. SIRÁCKY, A.: Sociálny svet človeka. Bratislava 1974.
4. Filozofické problémy súčasnej fyziky a astronómie. Bratislava 1962.
5. HEINSENBERG, W.: Fyzika a filozofia. Bratislava 1966.
6. SĚVE, L.: Marxizmus a teória osobnosti. Bratislava 1976.
7. LEKTORSKIJ, V. A.: Problém objektu a subjektu v buržoáznej filozofii. Bratislava 1972.
8. WITTEGENSTEIN, L.: Antológia IX. Bratislava 1968.

МАТЕРИАЛИСТИЧЕСКОЕ МИРОВОЗЗРЕНИЕ И МАТЕРИАЛИСТИЧЕСКАЯ ДИАЛЕКТИКА

Андрей С и р а ц к и

В первой части работы автор рассуждает о марксизме-ленинизме, подчеркивая в этой связи материальность и диалектику как основные характеристики марксистской философии. Марксистское понимание мира составляет мировоззренческую составную часть марксизма. Идеологический аспект подчеркивает классовую (партийную) сущность марксизма-ленинизма, его тесную связь с революционным движением рабочего класса.

Далее автор пишет о диалектическом материализме, который следует рассматривать как «открытую» для новых знаний динамическую систему и который возник в ходе общественного развития в связи с упадком буржуазии и ростом революционного рабочего движения.

Значительная часть статьи посвящена рассмотрению проблемы материалистического мировоззрения и вопроса о материи и сознании. Материалистическое мировоззрение основано на «строительном камне» материи как объективной реальности, независимой от сознания.

Вторая часть работы посвящена материалистической диалектике, имплицитно содержащейся и в материалистическом мировоззрении. Автор показывает разницу между диалектикой Гегеля и Маркса. Основой диалектического метода Маркса является первичный анализ «материального движения» в его противоречивости и в связи со всей общественной

и духовной сферой. Диалектика у Маркса является не только методом, но и теорией. В заключении автор излагает главные характерные черты диалектики по Ленину. В системе категорий диалектики он подробно анализирует отношение объект-субъект, принимая во внимание также проблематику материализма и идеализма.

MATERIALISTISCHE WELTANSCHAUUNG UND MATERIALISTISCHE DIALEKTIK

Andrej Sirácky

Im ersten Teil seiner Arbeit betrachtet der Verfasser die Lehre des Marxismus-Leninismus, wobei er die Materialität und Dialektik als wichtigste Merkmale der marxistischen Philosophie hervorhebt. Die marxistische Anschauung von der Welt bildet den weltanschaulichen Bestandteil des Marxismus. Der ideologische Aspekt stellt das klassenmäßige (parteiliche) Wesen des Marxismus-Leninismus dar, seine enge Verbundenheit mit der revolutionären Arbeiterklasse.

Weiters schreibt der Verfasser über den dialektischen Materialismus, der als dynamisches System aufzufassen ist, als ein, neuen Erkenntnissen „offenes“ System, entstanden in der gesellschaftlichen Entwicklung im Zusammenhang mit dem Verfall der Bourgeoisie und dem Anwachsen der revolutionären Lehre der Arbeiterbewegung.

Einen bedeutenden Teil seiner Erwägungen widmet der Verfasser Problemen der materialistischen Weltanschauung und Fragen der Materie und des Bewusstseins. Die materialistische Weltanschauung beruht auf dem „Baustein“ der Materie als objektiver, vom Bewusstsein unabhängiger Realität.

Der zweite Teil der Arbeit ist der materialistischen Dialektik gewidmet, die implizite auch in der materialistischen Weltanschauung beinhaltet ist. Der Verfasser weist hin auf den Unterschied zwischen der Hegelschen und der Marxschen Dialektik. Grundlage der Marxschen dialektischen Methode war die primäre Analyse der „materiellen Bewegung“ in ihren Widersprüchen und im Zusammenhang mit der gesamten gesellschaftlichen und geistigen Sphäre. Dialektik ist bei Marx nicht nur Methode, sondern auch Theorie. Abschliessend legt der Verfasser die wichtigsten charakteristischen Merkmale der Dialektik nach Lenin dar. Im Kategoriensystem der Dialektik ist das Verhältnis zwischen Objekt—Subjekt auch in Anbetracht der Problematik des Materialismus und Idealismus detailliert untersucht.